

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

HAVAS ZOLTÁN

AZ AQUINCUMI HELYTARTÓI SZÉKHELY TÉGLA ÉPÍTÉSZETE

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Történelemtudományok Doktori Iskola

Vezetője: Dr. Sonkoly Gábor DSc, egyetemi tanár, az MTA doktora

Régészet Doktori Program

Vezetője: Dr. Borhy László CMHAS, egyetemi tanár

A bizottság elnöke: Dr. Borhy László CMHAS, egyetemi tanár

Opponensek: Dr. Timár Lőrinc PhD, tudományos főmunkatárs

Dr. Tóth Endre DSc

A bizottság titkára: Dr. Bartus Dávid, PhD habilitált egyetemi docens

A bizottság tagjai: Dr. Zsidi Paula PhD, c. egyetemi docens

Dr. Szabó Dániel PhD, egyetemi adjunktus (póttag)

Dr. Rácz Zsófia PhD egyetemi adjunktus (póttag)

Témavezető: Dr. Gabler Dénes DSc, c. egyetemi tanár

Budapest, 2019

1. A disszertáció célkitűzései, szerepe a kapcsolódó kutatások folyamatában

A principatus kori praetoriumok, azaz a tartományi közigazgatást irányító tisztviselők lakó és hivatali palotájául szolgáló épületkomplexumok kutatása a római provinciák régészetének nevezetes témájává vált, komoly nemzetközi irodalommal rendelkezik. Tekintettel arra, hogy igen kevés (mindösszesen öt) valamelyest feltárt, régészetileg azonosított ilyen helyszín ismert ma tudományosan, érthető az a jelentékeny nemzetközi érdeklődés, ami az óbudai Hajógyári-szigeten feltárt helytartói palotakomplexumot övezi. Az aquincumi helytartói székhely téglá építészetére című disszertáció ennek a lelőhelynek a tudományos feldolgozásához kíván hozzájárulni, de tekintettel a téma nagyságára, és a korábbi kutatások kevésbé előrehaladott voltára, nem töltheti be a lelőhely összefoglaló monográfiájának szerepét.

A hajógyári-szigeti lelőhely igen régóta ismert, kutatástörténete, sorsa mélyen összefonódott az óbudai hajógyártás történetével 1835 és 1990 között. A legjelentősebb feltárások 1941-1956 között történtek itt, ezeket csak kevés korszerű ásatás követte az 1990-es években, Kérdő Katalin vezetésével. Sajnálatos tény, hogy abban a hosszabb időszakban (1956-1991), amikor elmaradt a helytartói palota részletes ismertetése, az egyes feltárt kontextusok, épületegységek, rétegtani egységek teljes bemutatása, és a leletanyagra, rétegtani megfigyelésekre alapozó periodizáció sem valósult meg, ugyanabban az időszakban a legfontosabb feltárások dokumentációja hiányossá és rendszerezetlenné vált.

Az 1941-1956 közt folytatott ásatások dokumentációját e később keletkezett hiányok nélkül sem ok nélkül érte kritika, már a maga idejében sem volt minden részletében korszerű. Kétség kívül a szakmai hiányosságok egy jelentős része volt betudható a feltárás körülményeinek.

Mindezek a tényezők olyannyira elvékonyították a leletanyag és a lelőhely közti köteléket, hogy az önmagában is jelentős akadály volt a feldolgozott lelettárgyakat kontextusukban vizsgálni.

Igyekeztem tehát olyan területeket, olyan résztémákat kidolgozni, melyek nem csak kiegészítik, háttérét adják a korábbi anyagfeldolgozásnak, de egyben szilárd alapot teremtenek a lelőhely egyéb tekintetben történő vizsgálata és közlése számára is.

Kezdetől világos volt, hogy komoly hangsúlyt kell fektetni a kutatástörténet részletezésére. A helytartói palota, mint lelőhely már igen korán, az 1830-as években ismertté vált, és az 1941-ig eltelt több mint 100 év alatt igen látványos, jelentős lelettárgyak kerültek

elő, a főépület fontos részletei kerültek feltárára. E korai munkák eredményei azonban jelentőségük ellenére meglehetősen homályba veszttek, a hagyományosan a palotához kapcsolt leletek pontos lelőköörülményei is igen bizonytalanok voltak.

A helytartói palotára vonatkozó monográfia hiányában a vonatkozó publikációk, anyagközlések áttekintése, és a kutatás pontos állásának rögzítése is fontos feladat volt.

A téglanyag vonatkozásában korábban adós maradtam azzal, hogy annak lehetséges gyártási helyét/helyeit felkutassam, tehát a tárgyak alapján, absztrakt értelemben elkülönített „műhelyeket” konkrét helyszínekhez kössöm. Erre részben a kutatástörténeti, részben pedig a topográfiai elemzés részeként tettem kísérletet.

Anyagfeldolgozás tekintetében ebben a munkafázisban kisebb előrelépésre volt csak lehetőség, mely elsősorban az 1941 előtti időszak ma fellelhető téglá anyagára fókuszált, de kisebb mértékben kiegészítette a korábbi anyagfeldolgozó munka 1941-1998 közti anyagát is. Ahhoz, hogy a téma összefüggéseiben legyen tanulmányozható, szükségesnek tűnt megújított formában megismételni a korábbi anyagfeldolgozásból mindazt, ami a kibővített katalógus értelmezéséhez elengedhetetlen.

A helytartói palota topográfiai helyzete, különleges fekvése a határfolyó egy szigetén, szintén egy olyan alapvető téma, ami a lelőhely jelentőségének felismerése óta minden a témával foglalkozó kutatót megihlette, állásfoglalásra készítette. Számos koncepció, értelmezés került így megfogalmazásra, melyek részben egymásra épültek, részben egymást kritizálták. A lelőhellyel kapcsolatos további munkák tekintetében fontosnak tűnt a kérdést újra megvizsgálni, amennyire lehetséges, reális, megnyugtató alapokra helyezni, és a nyitott topográfiai kérdéseket rögzíteni.

Ugyancsak jelentős, és minden további anyagfeldolgozásnak, kiértékelésnek gátat vető bizonytalanság maradt ránk a lelőhely periodizációját tekintve. A feltárásokat lezáró előzetes közlések is határozott, de belső ellentmondásokkal terhes változatokat közöltek az építési periódusokhoz, majd vita alakult ki Szilágyi János és Wellner István közt e tekintetben. A helyzet képlékeny voltát jól mutatja, hogy Felix Schäfer 2014-ben is még lehetőséget látott arra, hogy akár csak az általa hozzáférhető publikációk alapján újragondolja az aquincumi palota építési periódusait. Minden további lépéshez alapvető fontosságú volt tehát az 1941-1956 közti ásatások dokumentációjának életre keltése, újbóli kiértékelése, és a lehetséges rétegtani megfigyelésekre alapozott új periodizáció felállítása.

A korábban elvégzett anyagfeldolgozás nem terjedt ki a tanulmányozott téglá anyag alkalmazási módjaira a helytartói palotában. Bár korlátozott mértékben bizonyult erre alkalmasnak a dokumentáció, a kinyerhető információk felgyűjtése mégis fontos, hiszen nem

csak árnyalja, részletezi a palotakomplexum építészetét, építéstechnikáját, de egyes esetekben az építési periódusok jellemzését, felismerését is segítheti.

A fentebb felsorolt kutatási irányok, résztémák mindegyike vezetett olyan felismerésekhez, melyek jelentősen változottak a helytartói palotáról korábban alkotott, és építészeti rekonstrukció formájában kidolgozott összképen. Nem volt tehát megkerülhető az építészeti rekonstrukció revíziója sem.

2. Az értekezés módszerei, felépítése

A fentebb vázolt célkitűzéseknek megfelelően az első nagyobb egységet (2. fejezet) a kutatástörténet képezi. Ezen belül is első helyen (2.1.) egy krónika-szerű részletező áttekintés szerepel, mely kronológiai rendben veszi sorra a lelőhelyre vonatkozó információk, leletek felbukkanását, és az egyes feltárásokat. Mindazon leletek, és beavatkozások ismertetésre kerülnek itt, melyeket helyesen, vagy tévesen a helytartói palotakomplexumhoz, mint lelőhelyhez kapcsolt a korábbi kutatás. Különösen a 19. századi adatok tekintetében az értelmezést segítő értékelésre, érvelésre is ki kellett itt térni.

A kutatástörténet következő egysége (2.2.) az anyagfeldolgozás, publikálás állását rögzíti, mint kiindulópontot a doktori munka megkezdésének pillanatában. A lelőhelyre általánosságban, összefoglalóan vonatkozó irodalmon túl itt anyagcsoportonként is bemutatásra kerül a feldolgozó munka állása.

A kutatástörténeten belül kapott helyet az aquincumi téglagyártás rövid áttekintése is (2.3.). Ezt az indokolta, hogy jelen disszertáción belül nem volt cél a teljes aquincumi téglagyártás mélyebb feldolgozása, különösen azért, mert a jelenleg feltárások nyomán ismert műhelyek, gyártási helyszínek nem, vagy alig mutatnak összefüggést a doktori munka tárgyát képező lelőhely téglá anyagával. Mivel ennek az összefüggésnek a fennállása eleve kétes volt, az alfejezet célzottan vizsgálta a kérdést, hogy az ismert műhelyek közül gyárthatta-e valamelyik a helytartói palotához felhasznált téglákat.

Az anyagfeldolgozást bemutató 3. fejezet áttekinti a helytartói palota anyagának főbb tulajdonságait, mutatóit, valamint a feldolgozó munka jelenlegi állását (3.1.), és módszertanát (3.2.). E fejezet jelentős átfedésben van a 2005. évi szakdolgozatommal, mivel sem az anyag elemzésének szempontjain, sem pedig a feldolgozás módszertanán nem változtattam, az akkor definiált munkamódszert alkalmaztam következetesen.

A 4. fejezetben kapott helyet minden, a lelőhely topográfiai viszonyaira vonatkozó kutatás. A kiindulási pontot azoknak a szempontoknak a mérlegelése jelentette, amik a palotakomplexum építési helyének kiválasztásakor szerepet játszhattak (4.1).

Külön meg kellett vizsgálni a helytartói palota és a katonaváros viszonyának jellegét, a kapcsolat megnyilvánulásait, különösen a canabae északkeleti negyedében, mely városrészt hagyományosan összefüggésbe szokás hozni a palotával.(4.2.)

Néhány újabb megfigyelést a helytartói palota közvetlen környezetével kapcsolatban is tehettünk, melyek inkább a környező tájra, illetve a közelben vélt, várt további kapcsolódó topográfiai elemekre vonatkoztak. (4.3)

Végül külön témakört képezett a palota déli szomszédságában feltételezhető folyami átkelési pont jellegének, és az ismert hídmарadványok keltezésének kérdése, mely természetesen csakis a közvetlenül kapcsolódó balparti erődítménnyel együtt volt vizsgálható (4.4.)

Az 5. kiértékelő fejezet első szakasza (5.1.) az új stratigráfiai kiértékelés és periodizáció munkamenetét, módszereit, és eredményeit mutatja be.

A következő egység a téglagyártásra, készítéstechnikára, az egyes műhelyekre vonatkozó adatokat összegzi, teljes egészében a 2005. évi szakdolgozat eredményei alapján. (5.2.)

A kerámia építészeti elemek alkalmazási módjait, a vonatkozó építéstechnikai megfigyeléseket lelőhelyünkön az 5.3. alfejezetben gyűjtöttem fel az alkalmazás területe, épületszerkezetben betöltött helye szerint rendszerezve.

Végül a Hajnóczy Gyula és Mezős Tamás által jegyzett építészeti rekonstrukció revízióját tartalmazza az 5.4. alfejezet. Itt áttekintettem a rekonstrukció kialakulásának menetét, munkamódszerét, és részletesebben is kifejtettem nyolc olyan részletet, szempontot, ami lényegi módosításra szorul. A módosítások figyelembevételével kialakuló új rekonstrukciós modell Vasáros Zsolttal közös munkám, melynek grafikai megjelenítésében Nagy Gábor is részt vett.

A bibliográfiát (6.) az a dokumentáció követi, mely a periodizációs munka hátterét adja (7.) A tárgykatalógus (8.) kiegészített, frissített változata a 2005-ös anyagfeldolgozás során létrehozott katalógusnak. Ugyancsak a 2005-ös táblák ábrázolják hitelesen a katalogizált anyag típusait (9.). Összehasonlító, szemléltető szándékkal a tábla anyagot a bécsi úti műhely téglabélyeg típusait ábrázoló táblákkal egészítettem ki.

3. A disszertáció főbb eredményei

A kutatástörténet vizsgálata egy kronológiai rendszerű adattárat eredményezett, mely hivatkozik az összes fellelhető publikációra, adattári, irattári dokumentumra, és leltári bejegyzésre, lelettárgyra. Ez önmagában is igen hasznos a lelőhely bármilyen jellegű további kutatása számára, de ugyanakkor a rendelkezésre álló források elemzése révén számos új,

érdemi információval is gazdagította tudásunkat. Több ismert 19. században előkerült lelettárgy közelebbi kontextusa volt felismerhető. E felismerések közül pl. az 1. helyiség mozaikja, és fűtött volta, valamint a Rómer Flóris által közölt karcolt felirat eredeti helye a palotakomplexum kiépítésének, használatának, helyesebb értelmezéséhez is vezetnek egyben. A felhasznált dokumentumok egy része jól ismert, de keletkezésük körülményei tisztázatlanok voltak, a rajzok esetében az ábrázolt jelenségek beazonosítása korábban hiányzott, más esetekben teljesen új, korábban nem használt források is bevonhatók voltak.

A 19. századi leletek tekintetében nem csak fontos pozitív, de legalább ennyire jelentős negatív eredmények is születtek. A palotával kapcsolatba hozott, a korábbi kutatás által a palota leletanyagaként kezelt számos ikonikus lelettárgyról bizonyosodott be, hogy valójában nem sorolható lelőhelyünk anyagához, mivel, többnyire a közelben, de másutt kerültek elő. Ebbe a körbe sorolandó számos szobrászati emlék (bronz kisplasztikák, és nagyobb szobrok töredékei is), bronz balsamarium, és a thiasost ábrázoló márvány kratér(ok), de több feliratos kőemlék is.

Meglepő volt, hogy nem csak a 19. század vonatkozásában lehetett elfeledett epizódokra bukkanni, de pl. 1969-ből is felmerült olyan adat, ami korábban ismeretlen volt, de fontos részlettel gazdagította az összesítő alaprajzot.

A leletanyag feldolgozásának jelenlegi helyzetét, a szétagoltan megszületett részeredményeket szintén a további munkák szempontjából volt fontos összefoglalni.

Az aquincumi téglagyártásra vonatkozó információk áttekintése kifejezetten abból a szempontból történt meg, hogy megvizsgáljuk, kimutatható-e kapcsolat a helytartói palota téglá anyaga és a jelenleg ismert gyártási helyszínek közt. A válasz egyelőre negatív, éppen a palota anyagának jellegzetes karaktert adó bélyeg típusok nem, vagy alig fordulnak elő az ismert műhelyek anyagában.

A topográfiai kutatások során vizsgált kérdések többsége olyan természetű, mely a lelőhely értelmezésének egészét érintik. Ilyen például a palota építési helyének kiválasztásának kérdése. A helyszínválasztás fő okának a kimagaslóan jó és független közlekedési és infrastrukturális adottságokat látom. Ehhez a szemponthoz képest másodlagosnak tűnik a politikai demonstráció, a kellemes táji környezet, valamint az exponált, de különálló elhelyezkedés iránti igény.

A helytartói palotakomplexum és a katonaváros viszonyát görcső alá véve úgy tűnik, a palotakomplexum önálló egységként csatlakozik a városnegyedhez, nem a sűrű városi szövet része, de nem is Solitärbau gyanánt áll önmagában. A canabae északi-északkeleti negyede a korábban vázoltnál jóval színesebb, változatosabb lehetett, a vele kapcsolatos

elképzeléseinket, elvárásainkat jóval megengedőbben kell megfogalmazni. A palota és a városnegyed közti kapcsolat kevésbé tűnik direktnek, illetve nem éri el azt a mélységet, amit már például a téglanyag segítségével is szemléltetni lehetne.

A kapcsolódások, és a negyed sokszínűségének terén egyaránt fontos figyelembe venni olyan, ma még nem ismert, de feltételezhető topográfiai elemek jelenlétét, mint a castra singularium, valamint a palota téglanyagának gyártási helye, melyek szintén az északkeleti negyedben, illetve annak közvetlen északi szomszédságában keresendők.

A palota topográfiai helyzetét elemző valamennyi mű megemlékezik két olyan elemről az aquincumi topográfiának, melyek kapcsolódása a helytartói palotához elő pillantásra evidensnek tűnhet. A Rákos-patak torkolatánál feltárt erőd, és az innen a legiotábor felé induló híd esetében is a feltárásokkal egykorú, elsődleges forrásokig visszanyúlva igyekeztem régészeti indokot találni arra, hogy ezeket a palotával egykorú jelenségeknek tarthassuk. A híd állandó voltával, szerkezetével kapcsolatos kétségek már e vizsgálódástól függetlenül, korábban felmerültek.

Az erőd esetében jelenleg nem látok olyan adatot, ami a késő rómainál korábbi keltezését igazolna.

A híd tekintetében azokat a gyakorlati, technikai felvetéseket jogosnak látom, melyek valószínűtlenné teszik, hogy teljes hosszán állandó fa vagy kő konstrukció lehetett. Keltezése szintén bizonytalan, de amennyiben a Fürdő-szigeten talált, másodlagosan itt felhasznált köemlékek ehhez az építményhez tartoztak, megint csak nehezen gondolhatunk 4. századnál korábbi keltezésre. Átkelési pont biztosan lehetett a kérdéses zónában a palota fennállásának idejében is, ez lehetett rév, vagy pontonhíd, akár részben állandóra kiépített szakaszokkal is.

Az 1941-1956 közti ásatások dokumentációjának stratigráfiai szempontú újraértékelése lehetővé tette egy új, ezúttal a korábbiaknál megalapozottabbnak tűnő periodizáció kialakítását. Az új periodizáció felállítása, és a hozzá vezető dokumentációs munka disszertációm egyik legfontosabb eredménye. A felismert, és bizonyos mértékig átfogóan is jellemezhető öt építési periódus egyértelműen csak vázát, főbb korszakait határozza meg a helyszínen történt építkezéseknek. A rendelkezésre álló dokumentumok felgyűjtése, rendszerezése, majd a stratigráfiai elemzés szempontjából hasznosítható források kiválasztása után még a kiválasztott alapanyagok forráskritikai elemzése is szükséges volt ahhoz, hogy végül összeállítható legyen egy mai értelemben vett ásatási dokumentáció.

Az újradokumentálás során felismert rétegtani összefüggések elégségesnek bizonyultak ahhoz, hogy elkülöníthetők legyenek a palota főépületének legfontosabb építési periódusai. Az első ezek közül egy gondosan visszabontott, vagy teljes egészében meg sem valósult

építkezés, mely elrendezésében, szerkezetében teljesen eltér a későbbi épületkomplexum alapvonalaitól. Nem bizonyítható, hogy helytartói palota funkcióval rendelkezett. A második építési periódus több építési fázist tömörít magába a 2. század során, valószínűleg Kr.u. 119-től egészen a harmadik építési periódus megkezdéséig. A második periódus során kialakult a főépület alapvető összképe, elrendezése, az egyes épületszárnyak, területek funkciója. A harmadik építési periódus egy viszonylag hirtelen kivitelezett, átfogó beavatkozás volt nagy valószínűséggel Kr.u. 211-222 között. Ekkor elsősorban az épületegyüttes reprezentációs, és kényelmi funkcióit fejlesztették. Ezt követően még legalább egy átfogó, önálló koncepcióval rendelkező átépítés történt a 3. század során (negyedik periódus), mely szemléletében inkább a védelmi és gazdasági funkciók térnyerését látjuk tükröződni, de bizonyos területeken szerves folytatását képezte a korábbi építkezések irányultságának. A negyedik periódust követően még további, kisebb, immár kevésbé áttekinthető célú és jellegű építkezések történtek, melyek talán hosszabb használati időszakokra utalhatnak (egészen a század végéig).

A periodizációs munka természetes kölcsönhatásban volt a téglá anyag vizsgálatával. Egyes jól keltezhető téglabélyegek alapvető eszközei voltak a rétegtani megfigyelések megerősítésének, rendszerbe foglalásának, más esetekben a korábban bizonytalanul keltezett bélyegtípusok voltak építési periódushoz, és ezáltal szűkebb korszakhoz köthetőek.

Az építészeti kerámia használatának, a vonatkozó építéstechnikai megoldások felgyűjtésének alap feltevése az volt, hogy egy ilyen gyűjtés jobban érthetővé teheti az épület használatát, működését, érdemben segítheti a periodizáció, építészeti rekonstrukció céljait is. Végző soron lehetőséget nyújt arra is, hogy jobban felismerjük, megítéljük a palotakomplexum valós építészeti kvalitását, színvonalát a kor építészetén belül.

A felgyűjtendő információk csekély volta ellenére megkockáztathatók voltak bizonyos következtetések az utóbbi vonatkozásban is. Nézetem szerint az érdemi különbség az „átlagos” aquincumi építkezések, és a helytartói palota közt inkább mennyiségi jellegű. Helyi viszonylatban feltűnően sok a felhasznált téglá, látszik ebből egy bizonyos szintnél magasabb ellátottság, igényesség. Emellett a helyben alkalmazott téglás építészeti megoldások készlete is a lehető legteljesebb, leginkább sokrétű, élnek tehát minden helyben ismert, és elérhető lehetőséggel. Mindezek alapján a palotakomplexum hozza a helyi építészeti minőség maximumát, de nem törekszik ennél magasabbra, talán az építetők sem vártak ennél többet tőle.

Az építészeti rekonstrukció revíziója, szemelvényes volta ellenére, bizonyos értelemben összegzi, de tovább is viszi azokat a megfigyeléseket, amelyek a kutatástörténeti, periodizációs, topográfiai, és építéstechnikai elemzések során összegyűltek, és érdemben

módosítják az épületkomplexumról alkotható összképet. Emellett igyekeztem bemutatni a korábbi rekonstrukció munkamódszerét, forrásait, tévedéseinek, hiányosságainak hátterét is.

Másképp látjuk ma az épületet övező táj morfológiáját, és tágabb topográfiai környezetét is. Ez különösen a főhomlokzat, és annak előtere tekintetében okoz jelentős különbséget. A saroktornyokba helyezett lépcsőházakról szintén le kellett mondanunk a 19. századi adatok jobb ismeretében, de ez egyben a keleti, reprezentációs szárny helyiségeinek értelmezéséhez is új szempontot adott.

Nem mondhatunk véglegesen abban a tekintetben, hogy kétszintes volt-e a palota főépülete, de mindenképpen szükséges volt kiemelni, hogy az érdemi bizonyítékok egy felső szintre nézve máig hiányoznak.

Meglehetősen szabadon kezelte a nyitott, és zárt terek kérdését a korábbi rekonstrukció. Ez az ásatási dokumentáció alapján mindenképp revízióra szorult, nem csak az épület ösztömege, tetőidoma, de az egyes épületrészek használatának jelzése is így válik realisabbá. Ez egyben a nagy belső udvar funkcionális és fizikai kettéválasztására is vonatkozatható.

A főépület nyugati szárnya továbbra is kétségeket ébresztő, nyitott kérdésként áll előttünk, melynek megoldására a rendelkezésre álló adatok nem elégségesek. A felvethető lehetőségek bizonyos határértékei, peremkritériumai ennek ellenére meghatározhatóak.

A 48. helyiség klasszikus példája annak, hogy tévedések, félreértések sorozata folytán, alapvető adatok ismeretének hiányában mennyire messzire kerülhet a rekonstrukció a reális megoldástól. A korábbi rajzokon, modellen szereplő szökőkút helyett itt ma aediculát tartunk helyesnek megjeleníteni.

A főépülethez délről közvetlenül kapcsolódó ún. 2. épület a részleges feltártság okán szintén a nyitott kérdések közé sorolható. A hiányosan közölt alaprajzok kiegészítésével a dokumentáció alapján, és potenciális építészeti analógiák bevonásával mégis közelebb juthatunk ennek az épületnek a valós tömege, alakja, szerkezete felismeréséhez. Az ehhez hasonló kérdések elemzése során a rekonstrukciós munka átlépi azt a határt, ahol a rekonstrukció csupán megjeleníti a kutatás eredményeit, és immár magának a kutatásnak is eszközévé válik.

4. A szerző témában megjelent publikációi

- Havas Z., Jelölések római téglakon – egy értelmezési kísérlet. (Handmarken auf römischen Ziegeln – ein Deutungsversuch) In: Bíró Sz. (szerk.): *FiRKák I. Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete* (Győr 2007) 173-184.
- Havas Z., Budapest III., Hajógyári-sziget. *Régészeti kutatások Magyarországon 2006* [2007], 171.
- Havas Z., Szondázó kutatások az óbudai Hajógyári-szigeten - Test excavations on Óbuda (Dockyard) Island (Budapest III, Óbuda Island, Lrn: 23798/1, 23798/3, 23796/7, 23796/8) *Aqfűz* 14, 2008, 24-39.
- Havas Z., Budapest, III. Hajógyári-sziget. *Régészeti kutatások Magyarországon 2007* [2008], 185-189.
- Havas Z., A cohors VII Breucorum régi-új Maximiniana jelzős bélyegű téglái. (Die Stempelziegel mit dem alten-neuen Maximiniana-Ehrentitel der Cohors VII Breucorum) *ArchÉrt* 133, 2008, 129–132.
- Havas Z. / Tézer Z., Feltárások az óbudai Hajógyári-szigeten 2008-ban - Excavations on the Dockyard Island in Óbuda in 2008 (Budapest III, Dockyard Island, Lrn: 23798/3, 23796/7). *Aqfűz* 15, 2009, 30-43.
- Havas Z., Atilia Firma téglaműhelyének termékei Pannoniában. (Erzeugnisse der Ziegelwerkstatt des Atilia Firma in Pannonien) In: Bíró Sz. (Szerk.), *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. (Győr 2009) 205-223.
- Havas Z. / Tóth A., Feltárások az óbudai Hajógyári-szigeten 2009-ben - Excavations on Dockyard Island in Óbuda in 2009 (Budapest III, Dockyard Island, Lrn: 23798/1, 23798/3, 23796/7). *Aqfűz* 16, 2010, 68-85.
- Havas, Z., Die römischen Ergebnisse einer mittelalterlichen Ausgrabung – römische Spolien auf der Schiffswerft-Insel (Hajógyári-Sziget) In: U. Stipanits / O. Láng (szerk.): *Vindobona-Aquincum : Herausforderungen und Ergebnisse in der Stadtarchäologie Wien, 3.-4. Dezember 2009*. (Aquincum Nostrum II. 6.) (Budapest 2010) 69-84.
- Havas Z., Egy középkoros ásatás római eredményei -másodlagos, többedleges lelőhelyű római kőfaragványok a Hajógyári-szigeten (Die römischen Ergebnisse einer mittelalterlichen Ausgrabung – römische Spolien auf der Schiffswerft-Insel (Hajógyári-Sziget)) In: Bíró Sz. / Vámos P. (szerk.), *FiRKák II. Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete* (Győr 2012) 125-150.
- Tóth O. / Sipos Gy. / Havas Z., TL/OSL kormeghatározás tesztelése római kori bélyeges téglakon (The testing of TL and OSL methods on archeologically accurately dated brick samples) *Archeometriai Műhely* 2014/XI./1. 13-26.
- Havas, Z., New evidence of the role of geographic elements in settlement history (Data on the archeological topography of the Southern part of the Óbuda Nagy Island) In: H. Kérdő, K. / Schweitzer, F. (Eds.), *Aquincum Ancient landscape - ancient town* (Budapest 2014) 136-139.
- Havas Z., Tituli Aquincenses 4. Bélyeges téglák, Bevezetés. *Studia Epigraphica Pannonica* 6, 2014, 45-50.
- Viczián I. / Havas Z. / Balogh J. / Szeberényi J. / Kis É., Geomorfológiai adottságok és környezeti változások szerepe az emberi megtelepedés és területhasználat történetében

- az Óbudai-szigeten. In: *VII. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa* (Miskolc 2014) 652-659.
- Havas Z., Amikor a lelőhely vész el, majd kerül újra elő, Kerek mozaik(ok) az aquincumi helytartói palotából. *Ókor* 2014/4. 84-90.
- Viczián I. / Havas Z. / Balogh J. / Szeberényi J., Az Óbudai-sziget geomorfológiája és környezettörténete In: Fülek Gy. (szerk.), *A táj változásai a Kárpát-medencében. A vízgazdálkodás története a Kárpát-medencében.* (2014 Baja) 87-92.
- Viczián, I ; Havas, Z ; Szeberényi, J ; Balogh, J., Az Óbudai-sziget környezettörténete. In: Csabai Z. / Földi Zs. / Grüll T. / Vér, Á. (szerk.), *Ökonómia és ökológia: Tanulmányok az ókori gazdaságtörténet és történeti földrajz köréből* (Pécs 2015) 327-344.
- Havas, Z., Der Statthalterpalast von Aquincum – Forschungsstand 2015. In: Beszédes, J. (Ed.), *Legionslager und canabae legionis in Paannonien. Internationale Archäologische Konferenz. 16-17. November, 2015.* (Aquincum Nostrum ; II.7.) (Budapest 2016) 81-102.
- Havas, Z. (ed.), Authenticity and Experience – Governor's Palaces of the Roman Imperial Period and the Limes. Proceedings of the International Conference Budapest, 5-6. November 2018. (Aquincum Nostrum ; II. 8.) (Budapest 2019) (megjelenés alatt)
- Vasáros, Zs. / Havas, Z., Revision of the architectural reconstruction of the Aquincum Governor's Palace. In: Havas, Z. (ed.), *Authenticity and Experience – Governor's Palaces of the Roman Imperial Period and the Limes. Proceedings of the International Conference Budapest, 5-6. November 2018.* (Aquincum Nostrum ; II. 8.) (Budapest 2019) (megjelenés alatt)